

"בושה – בושת"**חלק א: מקורות [הבסיס]****תלמוד בבלי:**

ברכות מג ב : ואמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב ואמרי לה אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, **נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים**, מנלן, מתמר, שנאמר היא מוצאת וגוי'. [בושת]

שבת פח ב : תנו רבנן עלובין ואינן עולבין **שומעין חרפתן ואינן משיבין** עושין מאהבה ושמחין ביסורין, עליהן הכתוב אומר **ואוהביו כצאת השמש בגבורתו**. [בושה]

שבת קיט ב : אמר עולא לא חרבה ירושלים אלא מפני שלא היה להם בושת פנים זה מזה, שנאמר הובישו כי תועבה עשו גם בוש לא יבושו וגוי'. [בושת]

כתובות מ א, וראה שם עוד : איזהו בושת, הכל לפי המבייש והמתבייש... [בושת]

נדרים כ א : תניא בעבור תהיה יראתו על פניכם, זו בושה, לבלתי תחטאו, **מלמד שהבושה מביאה לידי יראת חטא**, מיכן אמרו סימן יפה באדם שהוא ביישן. אחרים אומרים כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא. [בושה]

בבא מציעא נח ב : כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים... **אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים**, אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך... [תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים, אמר ליה שפיר קא אמרת, דחזינא ליה דאזיל סומקא ואזיל חיורא] [בושת]

חלק ב: פרשנים**אבות דר' נתן:**

פרק ט : ...והלא דברים קל וחומר, ומה ארץ שאין לה לא פה לדבר ולא פנים ולא בשת בקש הקב"ה עלבונה מן המרגלים, **המדבר דברים כנגד חברו ומבייש אותו על אחת כמה וכמה שיבקש הקב"ה עלבונו...** [בושת]

שוחר טוב:

מזמור ו : א"ר יהושע בן לוי אין הקב"ה מקלל את הרשעים אלא בבושה, ולא עוד אלא שכופל להן קללתם, שנאמר יבושו ויבהלו מאד, וכשהוא מברך את הצדיקים כופל להן ברכתן, (ישעיה מ"ה) לא תבושו ולא תכלמו ואכלתם אכול ושבוע. [בושה]

ספר חסידים :

קכ : הבושת והאמונה נצמדות, כשתסתלק אחת תסתלק חברתה. [בושה]

תרמב : יכול אדם לשקר כדי שלא יתבייש חברו, ויראה לשנות כך שלא יראה כל כך שקר, אבל במקום שאחד חוטא מלבינים פניו, כמו שאמרו אם יש לשוחט בפנינו שואלים אותו, ואם לא ידע הלכות שחיטה יתבייש, כי לא היה לו לשחוט עד שיאמר לפני חכם הלכות שחיטה. [בושת]

תתרפט : אל יבייש את חברו אפילו בדבר שהוא לא היה מתבייש בעצמו. [בושת]

רבינו יונה :

אבות ב ז : ולא הביישן למד, מדת הבושה היא טובה בכל ענין לבד בלמוד, שנאמר (תהלים קי"ט מ"ו) "ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש", שדוד המלך ע"ה בברחו מפני שאול ובעמדו לפני מלכי אומות העולם לא היה מתבייש מלדבר בתורה ובמצוות, גם כי יהתלו בו ומלעיגים בדבריו, כי לא טובה הבושה בלימוד. גם אין לתלמיד לומר טפש כמוני איך אשאל דבר לפני חכם גדול בתורה ומפולפל בחכמה ולא דעת ולא תבונה לי, ואם כה יהיה משפטו כל הימים, חכמה אליו מאין תבא. וזה הוא שאמרו חכמי המוסר : [שאל שאלת השוטים, ושמור שמירת הנדיבים]...[בושה]

מדרש שמואל :

אבות ה כב : והרב רבי מנחם לבית מאיר ז"ל כתב, עז פנים לגיהנם וכו', שעזות הפנים יביאהו לשנאת המוכיחים ומיאוס הדרך הטוב, ובושת הפנים יביאהו להמשך אחר הטובים והישרים כי יבוש מעצמו ומאחרים אם יצא עליו שם רע. ואמר יהי רצון שתבנה עירך במהרה בימינו, לפי שמדת הבושת נתייחדה לזרע אברהם, כמו שאמר כל מי שהוא ביישן ורחמן וגומל חסדים בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, אמר כשם שחננתנו בזו המדה כן תחננו בבנין עירך. [בושה]

ארחות צדיקים :

שער הבושה : אמרו חכמים השכל הוא הבושת והבושת הוא השכל, כי על אדם וחיה נאמר "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבושו" (בראשית ב'), ולא היו יודעים דרך הצניעות ולהבחין בין טוב ובין רע, ולאחר שאכלו מעץ הדעת נאמר (שם ג') "ותפקחנה עיני שניהם". וכן כל בעלי חיים זולתי האדם אין להם בושה הואיל ואין להם חכמה. וכל חכם לב יודע מעלת השכל והחכמה... וכיון שמעלת החכמה גדולה כל כך, צריכה שתהא חברתה הדומה לה, שהיא מדת הבושה, קרובה לה במעלה. והראיה שהיא דומה לה, מפני שלא ראית בישן חסר דעת ולא דעתן

בלי בושת. ועל כן ראוי שישתדל האדם להתנהג במדה החשובה הזאת ולהתחכם בה עד שתהא קבועה בנפשו ויגביר אותה על כל טבעיו...

אבל המעלה העליונה ממדת הבושה היא, **שיתביש לפני הקב"ה**, כענין שנאמר (עזרא ט') "אלקי בושתי ונכלמתי להרים אלקי פני אליך". **ואם תחשב איך אתביש ממי שאיני רואהו בעיני**, באמת אתה צריך לדעת, אף על פי שהקב"ה נעלם מעיני כל חי, אך הוא נמצא בלבבות ונגלה במחשבות. וישיג המדרגות של הבושה בהתבודדו לחשב בגדולת השם ברוך הוא, ובזכרו תמיד את הקב"ה...

ארבע מדרגות יש בבושה, האחת **המתביש לעשות עברה בגלוי ועושה עברה בסתר**, הרי זה כגונב דעת העליון ורעתו רבה מאד. השניה, **המתביש לפני העולם וגם בסתר ימנע מן העבירות**, כי ירא שמא יודע לבני האדם ויתביש לפניהם, על זה אמרו מתוך שלא לשמה בא לשמה. השלישית, **אם חישוב איך אעשה בסתר הרעה הזאת, אשר אתביש לפני העבד יותר מלפני האדון ואגנב דעת העליון**, ומתוך כך ימנע מן העברה, מעלה טובה היא זאת. הרביעית, **אם יתביש האדם בגלוי ובסתר לפני השם ב"ה בלבד**... אין למעלה מזאת...

ממדת הבושה יגיע לענוה, כי יכנע לבני אדם מחמת בשתו, **ויגיע למדת הצניעות**, כי הבישן יתביש לעשות מעשיו בגלוי. **אמרו חכמים סימן הבנים הכשרים - הבושת הנראה על פניהם**... [הבושה נודעת בעת הכעס], **ואמרו טוב שנאת הבישן מאהבת הכסיל**. צריך אדם להתביש מכל אדם ולשום על פניו מסוה הבושה... המדה הזאת היא ממעלת הנפש היקרה, והיא לעומת השלמת הגוף. ומי שמתביש תגדל מעלתו, ואתה תבחין ותתבונן.

חלק ג: מאמרים

מאמר א: [מובא מתוך הספר רץ כצבי שער ד עמ תצט]

חיים שאין בהם בושה וכלימה

י"א הפעמים שמבקשים "חיים של" בברכת החודש הם כנגד י"א החודשים

שמברכים את החודש (ספר התודעה)

א. לפי סדר זה, אם הבקשה הראשונה [חיים ארוכים] היא כנגד החודש הראשון שמברכים בו את החודש [מרחשון], הרי שהבקשה השמינית: **"חיים שאין בהם בושה וכלימה"**, מכוונת כנגד החודש השמיני שמברכים בו את החודש - **חודש סיון**. ויש להבין, מה הקשר בין חודש סיון לבקשה ל"חיים שאין בהם בושה וכלימה", מדוע דווקא בחודש זה מייחדים את בקשתנו ל"חיים שאין בהם בושה וכלימה".

לשם כך קודם כל יש להבין מהי בושה ומהי כלימה - ומה פשר הבקשה ל"חיים שאין בהם בושה וכלימה".

ונראה כי ההבדל בין בושה לכלימה: **בושה** היא גם כאשר אדם מתבייש **מעצמו**, וגם כאשר מתבייש מאחרים. אך **כלימה** היא רק **מאחר**, אדם אינו נכלם מעצמו, אלא רק כאשר הוא מרגיש שאדם אחר הכלים [בייש] אותו, כלשון הכתובים "אל ישוב דך נכלם" (תהלים עד, כא), "פני לא הסתרתי מכלימות" (ישעיה נ, ז). והכוונה ברורה: כלימה היא מהזולת.

ולפי זה, הבקשה בתפילה שלא "נבוש" פירושה, **שלא נעשה מעשים שיגרמו לנו בושה מעצמנו. ולא "נכלם", כלומר, שלא תיגרם לנו בושה מאחרים.** ואמנם הבקשה "שלא נבוש ולא נבלם" מופיעה בתפילותינו מידי יום ביומו:

[א] בברכות קריאת שמע של שחרית, בברכת אהבה רבה (אהבת עולם) - **"ולא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד"**.

[ב] בתפילת שמונה עשרה של חול, בברכת "על הצדיקים" - "ולעולם לא נבוש כי בך בטחנו
[ג] בברכת המזון, בברכה השלישית "רחם נא" - **"שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד"**.
ומכאן רואים אנו שהבקשה שלא נבוש חיונית מאד, שהרי היא תופסת משקל רב בבקשותינו ותפילותינו, ודבר זה צריך ביאור.

מעלות הבושה

ב. מצד אחד, כאמור, אנו מבקשים **שלא** נבוש ולא נכלם, אך מצד אחר אנו רואים **שבמידת הבושה יש מעלה גדולה**, והיא אחת מסימני ההיכר של עם ישראל, כדברי חז"ל (ליבמות עט, א) "שלשה סימנים יש באומה זו, רחמנים **ביישנים** וגומלי חסדים... ביישנים דכתיב (שמות כ, יז) ובעבור תהיה **יראתו** על פניכם... **כל שיש בו ג' סימנים הללו ראוי להידבק בו**, אין בו שלשה סימנים הללו אין ראוי להידבק בו".

והנה חשיבות מידות הרחמנות וגמילות חסדים מובנות, שכן אלו הן מצוות שבין אדם לחברו, ומי שמצטיין במידות אלו, בוודאי שהוא בעל מעלה. אולם חשיבות מידת הבושה, צריכה ביאור - מדוע מידה זו חשובה ויסודית כל כך, עד שמי שחסרה לו מידה זו "אין ראוי להידבק בו".

מעלה מיוחדת נוספת של מידת הבושה מבוארת בדברי הגמרא (ברכות יב, ב) וז"ל: "אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב, כל העושה דבר עבירה ומתבייש בה מוחלין לו על כל עוונותיו". וצריך להבין מהו הכח הטמון במידת הבושה הגורם למחילת עוונות לאדם המתבייש בעוונותיו.

אלא שמעתה נשאלת השאלה, אם הבושה היא מעלה יסודית לכל מי שמשייך את עצמו לעם ישראל, וחיונית לשלמות האדם - מדוע אנו מבקשים "חיים שאין בהם בושה וכלימה", הלוא אדרבה, היינו צריכים לבקש "חיים שיש בהם בושה וכלימה".

הבושה והאמונה צמודות זו לזו

ג. כאמור לעיל, בברכת "על הצדיקים", נזכרת הבקשה ל"בושה" בסמיכות למידת הבטחון: "ולעולם לא נבוש בי בך בטחנו". וביאר בספר ברוך שאמר(עמ' קלג) על פי דברי התוספות בקידושין לו, ב ד"ה כל"האי מאן דאכיל מחבריה בהית לאיסתכולי ביה", כלומר, אדם שמקבל את כל מזונותיו מחברו, וכל בטחונו על חברו - הוא מתבייש ממנו. ועל כך אנו מבקשים שבטחנונו בהקב"ה לא יגרום לנו בושה, כאותו אדם הסומך על חברו ומתבייש ממנו.

ביאור נוסף כתב הרב שמעון שוואב בפירושו עיון תפלה: **"אנו מבקשים שלא נהיה מאוכזבים ובושים מדרגת הביטחון שלנו, שבאמת אף על פי שכולנו משתדלים להשיג מדת הבטחון, וכל חי האיש היהודי הם חינוך ולימוד בענין זה, ומדי יום ביומו מתחילים באדון עולם וכו' ה' לי ולא אירא, אמנם עדיין אנו רחוקים מהבטחון באמת. ואנו שופכים שיחנו, שלעולם, כלומר גם בעתיד, שניתן דין וחשבון לפני בית דין של מעלה, "לא נבוש כי בך בטחנו"**.

אך עדיין הדברים צריכים ביאור, **מדוע קשורה הבושה דווקא למידת הבטחון**. דברים דומים נאמרו בספר חסידים (אות קב) וז"ל: **"הבושה והאמונה נצמדות, וכשתסתלק אחת, תסתלק חברתה"**. וגם זה צריך ביאור, מדוע שייכת הבושה לאמונה. מאמר חז"ל נוסף הקשור למידת הבושה מובא בתלמוד ירושלמי במסכת קידושין (פרק ד, הלכה א) וז"ל: **"ררב עבדים גאים, רוב בני אבות ביישנים"**. ויש להבין למה התכמנו חז"ל בדברים אלו.

העדר הבושה - מעלת אדם הראשון קודם החטא

ד. ונראה לבאר את הבקשה ל"חיים שאין בהם בושה ובלימה", על פי הכתוב: **"ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו"**(בראשית ב, כה). ומבואר, שלפני חטא אדם הראשון לא היה קיים מושג הבושה, כי הבושה נוצרה רק מחמת התהוות היצר הרע.

וכמו שפירש רש"י שם: **"אע"פ שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ, ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע"**. כלומר, בטרם אכל אדם הראשון מעץ הדעת לא היה בו יצר הרע. ולכן לא היה בו רגש של בושה, כדברי הספורנו: **"ולא יתבוששו, כי אז היו כל פעולותיהם וכל איברייהם לעשות רצון קונם בלבד, לא להשיג תענוגות נפסדות כלל"**. והדברים מבוארים בתוספת הסברה במשך חכמה(בראשית יב, ז) **"ואדם הראשון קודם החטא היה חומר זך ובהיר ודק אשר לא חצץ מאומה בינו למראה כבוד ה', לכן הלך ערום, כי המשכיל הרוחני בל יצטרך לכסות בשר הערוה ושווה לו למקום הנחת תפילין, כי לא היתה לו שום תאוה וענין רע"**.

מבואר איפוא, שבטרם אכל אדם הראשון מעץ הדעת לא היה בו יצר הרע, ולכן לא הרגיש כל בושה בהיותו ערום.

הנצי"ב(הרחב דבר, בראשית ב, כה) מעמיק בביאור המשמעות של העדר הבושה אצל אדם הראשון קודם החטא, ומפרש את הפסוק **"ויהיו שניהם ערומים"** במובן **"התפשטות הגוף וצרכיו מעליו, והיה דעתו נשוא ודבוק עם דעת עליון"**. וכך כתב: **"והנה כל הנביאים מי שרוצה להתדבק**

בשכינה נדרש להפשיט מעליו לבושי הגוף, היינו דעות אנושי, ולהתדבק עצמו ודעותיו בשכינה. ואם כן לא בקל ובמהירות משיג מעלה העליונה זו, עד שמשתהה כמה שעות להתקרב לאט לאט. מה שאין כן אדם לפני החטא, **היה ערוך מבלי חציצה מדעות אנושי**, ואם כן כשרצה להיות דבוק בשכינה לא בושש עד שהגיע לזה, אלא השיג תיכף ומיד אהבת ה', והרי זה כמו משה רבנו שאמר בפני רבים, עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם. "העדר הבושה לפני חטא האכילה מעץ הדעת, פירושו לפי הנצי"ב, מעלה רוחנית עליונה של דבקות בהקב"ה. ומכאן למדים אנו, שהעדר הבושה מבטא שלמות רוחנית.

בקשתנו לחזור לדרגת אדם הראשון לפני החטא ללא יצר הרע וללא בושה

ה. ומעתה יתכן לפרש את הבקשה ל"חיים שאין בהם בושה וכלימה", **שאנו מייחלים לכך שנחזור לדרגת שלמותו של אדם הראשון קודם החטא**, כאשר היה משולל מהרגשת הבושה, בגלל שלא ניתן בו היצר הרע, והיה דבוק בשכינה ובדברים רוחניים.

וכמו כן מבואר מדוע מיוחדת בקשה זו, דווקא לחודש שבו ניתנה התורה. **שכן במעמד הר סיני, חזר עם ישראל לשלמות דרגת "צלם אלוקים" של אדם הראשון קודם שחטא**, במאמר הגמרא (שבת קמה, ב) "בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן". וביאר המהרש"א (יבמות קג, ב) "האדם נברא בצלם אלקים, נשמתו מעליונים גם גופו ממקום טהור מקום המזבח שמשם משתיתו של עולם, ושהוא יחיד בתחתונים כה' בעליונים, וכשבא הנחש על חוה על ידי חטא שאכלו מעץ הדעת... הטיל בה זוהמא, שיהיה גם האדם ככל שאר הנבראים, להיות דבק בו צד הטומאה. עד שבאו ישראל להר סיני, שאז פסקה זוהמתן וחזרו להיות בצלם אלקים, כמ"ש (תהלים פב, ו) אני אמרתי אלקים אתם"

ומבואר איפוא, שבהר סיני זכו בני ישראל להגיע למדרגת אדם הראשון קודם שחטא, דהיינו המעלה המיוותרת של העדר הבושה, וכמבואר לעיל בדברי המשך חכמה, שאדם הראשון קודם החטא היה קרוב ברוחניותו להקב"ה קירבה גדולה עד מאד, והיינו דרגת "צלם אלוקים" - היסוד הרוחני הטהור של האדם הדבק בבוראו, ומרוב הדבקות נעדר הוא מכל בושה.

ולכן בחודש שבו מקבלים את התורה, אנו מבקשים ל"חדש ימינו בקדם", לחזור אל העבר, לדרגת אדם הראשון לפני החטא - ללא יצר הרע וללא בושה, דרגה בה היו בני ישראל בעת קבלת התורה.

בושה - אמצעי שלא לחטוא

1. אך לפי מהלך הדברים שנתבאר לעיל, עדיין לא מובן כפל הבקשה לחיים שאין בהם "בושה וכלימה" - מהו ההבדל בין בושה לכלימה. כמו כן לא נתבאר מדוע מידת הבושה היא ממעלותיו של כל יהודי, ומה הקשר בין הבושה לאמונה ובטחון.

ונראה כי אמנם יש בושה בה אנו מעוניינים. הבושה מהקב"ה היא המפתח למחילת עוונות, כדברי חז"ל (ברכות יב, ב; הובא לעיל אות ב) "כל העושה דבר עבירה ומתבייש בה מוחלין לו על כל עוונותיו".

בטעם הדבר, ביאר הרב דסלר: "וכי בשביל שנתבייש בחטא אחד בלבד כבר מוחלין לו בל עוונותיו. **אלא כי המתבייש מפני העבירה שעבר מתבייש על שעבר על רצון בוראו, ואם כן יש לו כבר השגה בערך רצון הבורא ב"ה**, [וערך העבירה שהיא נגד רצונו, וערך פחיתות האדם הנבזה המעז נגד בוראו...]. וכשאדם מתבייש מחטאו, הוא מתחרט בכל מעמקי לבבו ומבקש את תיקונו ושמת בו" (מכתב מאליהו ח"א, עמ' רע). כלומר, כאשר אדם מתבייש בעבירה שעבר, בושה זו נובעת מכך שהאדם מבין ומכיר בשכלו מה גודל ערך הבורא לעומת החוטא והחטא.

ואמנם ההכרה השכלית בערך הבושה היא דבר מובן ופשוט, וכמו שכתב הגרש"ז ברוידא, בספרו שם דרך (בראשית ח"ב, מאמר כא) **"הבושה היא דבר שנקל להתבונן בו אפילו יותר מענין הגיהנם, מכיוון שגיהנם אין לנו מושג מהו, אבל הבושה נמצאת בהשגת האדם ותחושתו, וכל אחד ואחד מכיר ויודע מהי בושה"**

ואכן, הבושה מחייבת דעת, כדבריו של האורחות צדיקים (שער שלישי) "כיון שמעלת החכמה גדולה כל כך, צריכה שתהא חברתה הדומה לה, שהיא מידת הבושה, קרובה לה. וראיה, שלא ראית ביישן חסר דעת, ולא דעתן בלי בושה". וכאמרתו השנונה של רבי יעקב מאיז'ביצא: "כשאין לאדם בושה, הרי הוא ערום מכל טוב".

ובביאור ענין זה הוסיף הגרש"ז ברוידא (שם דרך, שם) את הדברים הבאים: "תכונת הבושה שורשה בפנימיות נפשית טהורה ובעומק הדעת הטבעה באדם. לכן "קטן [שאין בו דעת] אין לו בושת" (ב"ק פו, א). הבושה תלויה בדעת, ומשום כך ככל שהאדם גדול יותר בהשגותיו ויש לו רגשות נפשיים עמוקים יותר, כך גם בושתו גדולה יותר, עמוקה יותר, וצורבת יותר. ולכן כאב וצער הבושה עמוק ומכאיב עד מאד, כי הנפש היא זאת המרגישה כאב זה".

ומתבאר בזה, שכאשר האדם מעלה על לבו את רגש הבושה והכלימה מידי בשר ודם, הפוגע במעמקי הנפש, הרי הוא מקבל השגה בבושה מהקב"ה על חטאיו. **ולכן בכוחה של ההתבוננות במידת הבושה הגשמית לעורר את האדם להתבוננות בבושה הנצחית מבורא עולם**, ועל ידי כך "אי אתה בא לידי עבירה".

אך בד בבד, הבושה צריכה להיות בכוונת הלב, כדברי המכתב מאליהו(ח"ב, עמ, סד) וז"ל: "ויש אשר נדמה שהאדם מתבייש, אבל אין זה אלא כי בשכלו הוא יודע שהוא צריך להתבייש, אבל ידיעה זו בלי הרגשת הלב כאין וכאפס... ואמר רבי ירוחם הלוי ממיר, אם עבר אדם עבירה ואף על פי כן הולך ועושה מצוה מיד ולא הרגיש בושה בלבו, זה לאות על שפלות מדרגתו, כי אילו היה פנימי קצת הרי עליו להתבייש לבוא עתה בתפילה או במצוה לפני הקב"ה". ומאחר והבושה היא מידה המשלבת הכרה שכלית ורגש הלב, מובן מדוע הבושה מהווה עיקר ויסוד גדול גם לתשובה, וכפי שביאר המהר"ל (נתיב התשובה, פרק ה) **"כי כאשר אדם מתבייש מן החטא, הוא מורה שהוא מסלק ומרחיק עצמו לגמרי מן החטא**, שכל שהוא מתבייש מדבר מרחיק עצמו ממנו

בעבור תהיה יראתו על פניכם - זו הבושה

ז. הבושה שורשה במידת היראה - כדברי הגמרא ביבמות (הובא לעיל אות ב) שמעלת עם ישראל בהיותם "ביישנים", נלמדת מהפסוק "ובעבור תהיה יראתו על פניכם". ובמסכת נדרים (כ, א)

נאמר: "ובעבור תהיה יראתו על פניכם - זו בושה, לבלתי תחטאו - מלמד שהבושה מבואה לידו יראת חטא". וביאר המהר"ל בספרו נתיבות עולם (נתיב הבושה, פרק א), וז"ל: "המתבייש אינו עומד בפני [אדם] אחר שאין ראוי לעמוד כנגדו, ולפיקך הבושה מביאה לידי יראת חטא ומקבל עליו יראת השי"ת, ולפיקך סימן טוב באדם שהוא ביישן". [ועוד כתב המהר"ל שם: "וירשו מידת הבושה מיצחק, שהרי מידת הבושה היא מידת היראה, וכדכתיב ובעבור תהיה יראתו על פניכם, וזו מידת יצחק.]" ולמעשה הדברים מפורשים בדברי הרמ"א בפתיחת השלחן ערוך: "כשישים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקב"ה אשר מלוא כל הארץ כבודו עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שאמר(ירמיה כג, כד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה', הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, מיד יגיע אליו הוראה וההכנעה מפחד ה' יתברך וייבוש ממנו" (רמ"א, או"ח סימן א, סע' א, בשם הרמב"ם).

ומבואר שהבושה מקורה ביראה המונעת את האדם מחטא. אולם מידת הבושה מתבטאת לא רק ביחסים שבין האדם לקונו אלא גם במערכת היחסים היומיומיים שבין איש לרעהו, וכמו שמבואר בדברי הרמב"ן באיגרתו הידועה - שאין להפריד בין הבושה מהקב"ה והבושה מכל אדם: "בכל דבר, ומעשיך ומחשבותיך ובכל עת תחשב בלבך כאלו אתה עומד לפני הקב"ה ושכינתו עליך, כי כבודו מלא כל העולם. ודברך יהיו באימה ויראה, כעבד העומד לפני רבו. ותתבייש מכל אדם, ואם יקראך איש, אל תעננו בקול רם רק בנחת, כעומד לפני רבו". וכדבריו של האורחות צדיקים (סוף שער הבושה) "צריך אדם להתבייש מכל אדם ולשום על פניו מסוה הבושה"

ואכן, בשל נחיצותה של מידת הבושה לשלמות האדם, אנו מבקשים בתפילה "שלא נבוש ולא נכלם" במקומות חשובים ומרכזיים.

חיים שאין בהם בושה "שלילית" - "חיים שיש בהם יראת שמים ובושה "חיובית"

ח. אך באמור, מאחר והבושה היא מעלה יסודית הנדרשת לכל מי שמשייך את עצמו לעם ישראל, נשאלה לעיל השאלה, אם כן מדוע אין אנו מבקשים "חיים שיש בהם בושה וכלימה", אלא מבקשים "חיים שאין בהם בושה וכלימה".

והתשובה מבוארת על פי האמור לעיל, שיש בושה "חיובית" - המביאה ליראת שמים ומדריכה את האדם בנתיבות השלמות, הן בין אדם לקונו, בהיותה מחיצה של ברזל בפני החטא, והן במערכת היחסים בין אדם לחברו. ויש בושה "שלילית", "דהיינו בושה הנגרמת לאדם ממעשיו או כלימה שהיא בושה הנגרמת מאחרים.

לבקש "בושה חיובית", שמשמעותה יראת שמים, אי אפשר, מאחר וכבר קבעו חז"ל "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג, ב) - כי יראת שמים היא בחינת "אתערותא דלתתא", עבודה עצמית של האדם, ולא שייך לבקש זאת במתנת חנם מהקב"ה. ולכן אנו מבקשים להינצל מ"הבושה השלילית" ולהתברך ב"חיים שאין בהם בושה וכלימה".

אולם אי אפשר לומר כן, וכפי שכתב המסילת ישרים (פרק כו) שיראת שמים תחילתה עבודה אך סופה מתנה, ויש איפוא ביראת שמים את שתי הבחינות, הן אתערותא דלעילא והן אתערותא

דלתתא. ומה גם שאכן אנו מבקשים בברבת החודש "חיים שיש בהם יראת שמים ויראת חטא", וכן מבקשים "חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים".

ואולי היא הנותנת, והסיבה שאי אפשר לפרש שמבקשים "בושה חיובית" שמשמעותה יראת שמים, היא בגלל שהבקשה ליראת שמים כבר נאמרה, בברכת החודש לעיל: "חיים שיש בהם יראת שמים", ולהלן: "חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים". ולא שייך איפוא לבקש פעם נוספת, שהרי הבקשה לבושה גם היא בעצם בקשה נוספת ליראת שמים. ולכן אנו מבקשים "חיים שאין בהם בושה וכלימה", בבקשה זו אנו מבקשים להינצל מ"הבושה השלילית", שלא נבוש ולא נכלם ב"בושה השלילית", להתבזות מעצמינו או מהזולת - אלא נזבה ל"בושה חיובית", שהיא מעלת כל יהודי, בשלמות הדעת ויראת שמים.

מי שאין לו בושת מניס בידוע שלא עמדו רגל אבותיו על הר סיני

ט, קנין הבושה נקבע בעם ישראל במעמד הר סיני, כמאמר הגמרא (נדרים, שם) "מי שאין לו בושת פנים, בידוע שלא עמדו רגל אבותיו על הר סיני", ופירש הרא"ש: "כי משם ירשו הבושה". וכפי שביאר המהר"ל (נתיב הבושה, פרק א) וז"ל: "מי שאין לו בושה אינו מוכן לקבל יראה כלל, ואם כן לא עמדו אבותיו על הר סיני, ששם אי אפשר בלא יראה, שבזה נעשה השי"ת מלך על ישראל והם לא".

ותוספת ביאור לדברים אלו, כתב האדמו"ר מאוז'רוב(באר משה פרשת עקב, עמ' סיב) "שלאחר מתן תורה זכו ליראת הרוממות, וממילא השיגו בושה ולכן אמרו: בעבור תהיה יראתו על פניכם - זו בושה".

והוא מוסיף שיש דרגת בושה "שבשעה שרוצה לעבור עבירה מתעוררת בו יראה ובוש לעשותה". אולם יש דרגה גבוהה ממנה: "אבל הבושה האמיתית היא ירושה לנו מסיני, מונעת אותו אפילו מרצון לעשות עבירה, והוא כמו שאמרו(נדה יג, א) גבי רבי יהודה: "אימתא דמאריה עליה", ופירש רש"י: "הקב"ה". והיינו כי לגודל האימה שרואה את הקב"ה כאילו עומד לנגדו, אין חשש שיחטא, וזהו היא הדרגה השלימה של יראת הרוממות, וכדבריו של הרמ"א (הובא לעיל אות ז) "מיד יגיע אליו היראה וההכנעה מפחד ה' יתברך וייבוש ממנו".

הרי לנו, שבמעמד הר סיני התעלו בני ישראל לדרגה העליונה של יראת הרוממות, ונשתרשה בהם מידת הבושה.

ואפשר להוסיף, שקנין מידת הבושה היה במעמד הר סיני, גם בגלל שלמות בני ישראל בדעת, שהרי בשעה שקבלו את התורה היו במעלת שלמות הדעת שאין למעלה ממנה, ובדברי הכתוב האמור על מעמד הר סיני (דברים ד, לה) "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים אין עוד מלבדו", והביא שם רש"י את דברי חז"ל "כשנתן הקב"ה את התורה פתח להם ז' רקיעים וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים וראו שהוא יחידי, לכך נאמר אתה הראת לדעת". ומבואר שבמעמד הר סיני הגיעו בני ישראל למעלת שלמות בדעת שאין למעלה ממנה. ואם כן, לפי המבואר

לעיל [אות ו] בדברי האורחות צדיקים שהבושה מחייבת דעת, מוטעם ומובן שבמעמד הר סיני קנו את מידת הבושה.

מעתה מבואר מדוע הבקשה שנועדה להשריש בנו את מידת הבושה, מיוחדת לחודש סיון, החודש בו ניתנה התורה. מכיון ששורש מידת הבושה הוא היראה והשגת הדעת, שהם הכלים הנדרשים לקבלת התורה. וכפי שנתבאר לעיל, שקנין הבושה נקבע בעם ישראל במעמד הר סיני, כמאמר חז"ל "מי שאין לו בושת פנים, בידוע שלא עמדו רגל אבותיו על הר סיני."

הבושה - המפתח לדעת, ליראה ולמחילת עוונות, והיא תנאי לקבלת התורה

י. ממוצא הדברים למדנו להבין מדוע חשובה כל כך מידת הבושה, ועד כדי כך שאמרו חז"ל (הובא לעיל אות ב) שכל מי ש"אין בו שלשה סימנים הללו [רחמנים ביישנים וגומלי חסדים] אין ראוי להידבק בו". כי מידת הבושה היא המפתח לדעת, ליראה ולמחילת עוונות, והיא תנאי לקבלת התורה, וכמו שנתבאר לעיל.

ולפי זה, יתכן ובמובן מסוים עולה מידת הבושה בחשיבותה על המידות האחרות רחמנים וגומלי חסרים, שהם מידות בהנהגה שבין אדם לחברו, אך מידת הבושה כוללת הן שלמות "בין אדם לעצמו", והן "בין אדם לחברו", והן "בין אדם למקום". וכנראה בשל כך קבע הירושלמי ש"רוב בני אבות ביישנים", וכוונתו מבוארת על פי המבואר לעיל [אות ז] שבני ישראל ירשו את מידת הבושה מיצחק, שמידתו מידת היראה. ולכן בניו הממשיכים בדרכו חייבים להיות ביישנים [ומאמר הירושלמי "רוב בני אבות, היינו כי מיצחק אבינו יצא גם עשו הרשע, ולבן רק "רוב בני אבות ביישנים ולא כולם, כדברי חז"ל (נדרים לא, ג) "כי ביצחק יקרא לך זרע, ולא כל יצחק"].

וכן מבוארים דברי ספר חסידים (אות קכ) ש"הבושה והאמונה נצמדות, וכשתסתלק אחת, תסתלק חברתה". כי האמונה והבושה, שניהם קשורות בדעת, ומחוסר דעת אינו יכול להגיע לכל קנין רוחני, כמאמרם "דעה חסרת מה קניית" (ויקרא רבה א, ו).

בזה נבין גם את סמיכות מידת הבטחון למעלת הבושה, כפי שנאמר בתפילה: "ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושים חלקנו עמם ולעולם לא נבוש כי בך בטחנו". וכן בברכות קריאת שמע: "ולא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד - כי בשם קדשך הגדול בטחנו נגילה ונשמחה בישועתך".

והדברים מבוארים על פי מש"כ החזון איש בספרו אמונה ובטחון, שהבטחון הוא הביטוי המעשי של האמונה, ולכן הבושה קשורה לאמונה ובטחון באחד. וביאור לשון התפילה שלא נבוש בי בך בטחנו, שעל ידי מידת הבטחון שהיא הביטוי המעשי של האמונה אנו משרישים בנו את הבושה מהקב"ה, ובזכות הבושה מהקב"ה מבקשים שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד. ומתוך כך למדנו שהבושה מהווה יסוד לאמונה ובטחון, ובאמצעותה מתגבר אדם על יצרו לבל יחטא, וכאשר הוא נכשל היא משמשת לו כלי עזר לשוב בתשובה, באמצעותה הוא זוכה לדעת ויראה. כל זה יוצר את כלי הקיבול החיוניים לתורה, ולכן יאה לבקש על מידת הבושה בחודש קבלת התורה.

נמצא, שהבקשה "חיים שאין בהם בושה וכלימה" כוללת בתוכה את כל חלקי בושה : קודם חטא אדם הראשון, שלא היתה עדיין בושה בעולם והאדם היה בדרגה גבוהה ועילאית בקרבתו להקב"ה, ועתה בתפילותינו אנו מבקשים לשוב לדרגה זו. וכמו כן אנו מתייחסים לענין הבושה שלאחר החטא, כאשר הבושה קיימת בעולם, ואנו מבקשים שלא נבוש ולא נכלם ב"בושה השלילית", להתבזות מעצמינו או מהזולת - אלא נזכה ל"בושה חיובית", שהיא מעלת כל יהודי, בשלמות הדעת ויראת שמים.

חלק ד: סיפורים

א: חגיגה ה א : כי הא דר' ינאי חזייה לההוא גברא דקא יהיב זוזא לעני בפרהסיא, אמר ליה מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתייה.

ב: קפב : מעשה בחסיד אחד שהיה אחד מביישו, אמרו הקהל נעשה לו נזיפה ונגזור עליו חרם. אמר להם אל תעשו, וממני תלמדו שאני סובל ואיני נותן לכם להתקוטט בשביל כך, כשתשמעו חרפתכם מפי נבל מקול מחרף ומגדף. **הרי כתיב "והאיש משה ענו מאד", וכתוב "ולא קם נביא עוד" וגו'.**

ג: [מובא מהספר רץ כצבי עמ' תקא] הרב חרל"פ סיפר, שבבית הכנסת שבו הוא מכהן כרב (בית הכנסת ישראל הצעיר דמושלו פארקוויי בברונקס), היה החזן אומר בברכת החודש "חיים שיש בהם בושה וכלימה". ובפעם הראשונה שאביו הרב יחיאל מיכל חרל"פ (מחבר הספרים חוף ימים ג' חלקים על דף אחד בש"ס בע"ז דף ס"ב, ומסכתות מכות וחגיגה) התפלל בבית הכנסת ושמע את החזן, קרא לעומתו "חיים שאין בהם בושה וכלימה", אולם החזן נשאר בשלו וחזר לומר "חיים שיש בהם", וכך חזר הדבר על עצמו כמה פעמים, עד שאביו ניגש לחזן והודיע שלא יאפשר לו להמשיך ולומר "חיים שיש בהם בושה וכלימה", כי יש לשמור על הנוסח הנהוג מדורי דורות. החזן הצדיק את עצמו בטענה שהנוסח "חיים שיש בהם יראת שמים" זכור לו מאירופה, אך הרב חרל"פ שהגיע לארה"ב מארץ ישראל עמד על כך שהנוסח הנכון והמקובל הוא "חיים שאין בהם בושה וכלימה", וכך גם מובא בסידורי התפילה, ולכן מסתבר שלנוסח "חיים שיש בהם בושה וכלימה", אין כל מקור
